

سال هفتم، شماره ۱، پیاپی ۲۲ بهار ۱۴۰۳

www.qpjjournal.ir

ISSN : 2783-4166

تشبیه در شعر غلامرضا بروسان

محمد صبری^۱، دکتر سیدمهدی رحیمی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۱۲/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

(از ص ۷۹ تا ص ۱۰۷)

doi* [10.22034/CAAT.2024.193932](https://doi.org/10.22034/CAAT.2024.193932)

چکیده

تشبیه در شعر غلامرضا بروسان (۱۳۹۰ - ۱۳۵۲ ه.ش) یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین ابزارهای بیانی است. در این پژوهش، تشبیهات این شاعر معاصر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. محدوده کار تحقیق، سه دفتر از اشعار آزاد او و روش کار، توصیفی-تحلیلی بر مبنای داده‌های آماری است. تشبیهات یافت‌شده بر پایه انواع تشبیه به اعتبار طرفین (حسی یا عقلی بودن، مفرد، مقید یا مرکب بودن و تعدد طرفین)، به اعتبار وجه‌شبه (مفصل یا مجمل، قریب یا بعید، مفرد، متعدد یا مرکب و تحقیقی یا تخیلی بودن)، به اعتبار ادات تشبیه (مرسل و مؤکد) و در نهایت به اعتبار تعداد تشبیه (مفروق و ملفوف) تقسیم‌بندی و برای هر مورد نمونه‌هایی ذکر گردیده و در انتهای هر بحث هم بسامد هر یک از تشبیهات، در جدول‌هایی ارائه شده است. در انتها نیز بسامد عناصر تشبیهات وی آمده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که وی شاعری تشبیه‌گراست و در انتخاب و پردازش این تشبیهات روند خلاقانه و بکری را دنبال کرده است. به طوری که بیشتر این تشبیهات از نوع غریب با وجه شبه‌هایی تخیلی هستند. تشبیهات وی اکثراً از نوع حسی‌اند که انسان و متعلقاتش، طبیعت و مظاهرش، و اشیا و وسایل حضور پررنگی در آن‌ها دارند.

کلیدواژه‌ها: بلاغت، بیان، تشبیه، صور خیال، غلامرضا بروسان.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بیرجند. بیرجند، ایران. (نویسنده مسئول) // Msabri@birjand.ac.ir

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بیرجند. بیرجند، ایران. // Smrahimi@birjand.ac.ir

۱- مقدمه

شعر، کشف دوبارهٔ پدیده‌ها و جهان‌بینی تازه‌ای است که از احساس آدمی سرچشمه می‌گیرد. شاعر به کمک شگردهایی ویژه، موضوعات را می‌پرورد و با نگاهی شاعرانه آن‌ها را دستمایهٔ سرودن قرار می‌دهد. این پدیده‌ها می‌تواند از بدیهی‌ترین امور زندگی باشد که اکثر مردم روزانه با آن‌ها سر و کار دارند. شگردهایی که شاعر در پرداخت این موضوعات به کار می‌برد مخاطب را از دریچه‌ای تازه با آن‌ها روبه‌رو می‌کند.

یکی از این شگردها خیال نام دارد که از اساسی‌ترین عناصر یک شعر محسوب می‌شود. «عنصر معنوی شعر، در همهٔ زبان‌ها و در همهٔ ادوار، همین خیال و شیوهٔ تصرف شاعر در نشان‌دادن واقعیات مادی و معنوی است و زمینهٔ اصلی شعر را، صور گوناگون و بی‌کرانهٔ این نوع تصرفات ذهنی تشکیل می‌دهد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۲). شاعر به کمک خیال، تصویر دیگرگونه‌ای از موضوعات ارائه می‌دهد که ذهن مخاطب در برخورد با غرابت آن، تهییج می‌شود. «در فرایند خلق، شاعر جهان را به زیر سلطهٔ خیال خویش می‌کشد و پل‌های روابط منطقی و عقلانی شعر را منهدم می‌کند تا اشیا را کاملاً به تملک خویش درآورد (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۵: ۲۸). به همین دلیل ذهن برای درک روابط تازهٔ موجود در آن به تکاپو می‌افتد و پس از دریافت چندوچون این بافت شاعرانه دچار التذاذ هنری می‌شود. این التذاذ ره‌آورد همان نیروی خیالی است که شاعر در سرودهٔ خود به کار گرفته است.

خیال که همسنگ واژهٔ ایماژ (Image) در ادبیات اروپایی است، جوهر اصلی شعر محسوب می‌شود و بدون آن نمی‌توان شعری سرود؛ به‌ویژه شعر آزاد که در آن به دلیل نبود وزن عروضی، نیاز به عنصر خیال بیش از پیش احساس می‌شود. این «خیال یا تصویر حاصل نوعی تجربه است که اغلب با زمینه‌ای عاطفی همراه است (همان: ۱۷). از آنجایی که هر شاعری زندگی شخصی خود را دارد بالطبع تجربه‌های او نیز ویژهٔ خود اوست و هر شاعری به تناسب همین تجربه‌ها، صور خیال (Imagery) مخصوص به خود را دارد و شعرش به نوعی جهان‌بینی منحصر به فردی است. شاعر به کمک آرایه‌های متعددی، صور خیال خود را در شعر اعمال می‌کند. یکی از این آرایه‌ها تشبیه است که به عنوان یکی از ابزارهای بیانی، جزو شاخص‌ترین صور خیال محسوب می‌شود. این ابزار همچنین یکی از پرکاربردترین ابزارهای شاعران است. تقی پورنامداریان (۱۳۸۱: ۱۸۹) در رابطه با اهمیت تشبیه، جایگاهش در بین دیگر صور خیال و کارکرد آن می‌گوید:

مرکز اغلب صورتهای خیال که حاصل نیروی تخیل شاعر است تشبیه است. ... صورتهای دیگر خیال از قبیل تمثیل و استعاره و تشخیص و رمز و حتی گاهی کنایه و یا صورتهای دیگر بیان که می‌توان با توسع معنی، آن‌ها را نیز در دایرهٔ تصویر قرار داد، در حقیقت از یک تشبیه پنهان یا آشکار مایه گرفته است؛ به همین سبب قدرت تخیل شاعر تا حد بسیار زیادی در کشف پیوند شباهت میان اشیا آشکار می‌شود.

به بیانی دیگر، تشبیه از منظر تصویرپردازی، عنصر اساسی شعر، شالوده کار شاعری و یکی از صناعات بلاغی‌ای است که برای بیان تصور و اندیشه انتزاعی در زبانی زنده، خلاقه و ابداعی استفاده می‌شود (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۹: ۴۶). با تحلیل این قدرت شاعرانه و کشف پیوندها در یک شعر، می‌توان به بخش مهمی از ویژگی‌های سبکی شعر و جهان‌بینی شاعر آن پی برد.

۱-۱- ضرورت و هدف پژوهش

امروزه توجه به ادبیات معاصر به‌طور کل و شعر معاصر به‌طور خاص اگرچه گسترش روزافزونی پیدا کرده اما باز هم به‌خاطر محدوده وسیع این حوزه و تعداد بالای ادبای معاصر، از بسیاری از شاعران و شعر آن‌ها غفلت شده است. یکی از این شاعران غلامرضا بروسان است. این غفلت ضرورتی را ایجاد می‌کند که ابتدا به‌طور مشخص و موردی، شعر شاعرانی چون بروسان از جنبه‌های گوناگونی از جمله بلاغت و صور خیال مورد بررسی قرار بگیرد تا ضمن ترسیم سیمای ادب معاصر، به‌چندوچون آن چه از لحاظ کمی و چه کیفی پی ببریم. هدف این تحقیق نیز در وهله نخست پرداختن به شعر شاعری است که با وجود عمر کم، آثار مهم و ارزنده‌ای خلق کرده؛ به‌طوری که شعرش می‌تواند به‌عنوان یکی از نمایندگان شعر شاعران سپیدسرای عصر وی باشد و به مخاطب دورنمایی کلی از وضعیت شعری آن دهه بدهد. از این گذشته شعر او پر از لحظات ناب است که به کمک صور خیال و یکی از ابزارهای مهم آن یعنی تشبیه پرورده شده است. پژوهش در کم و کیف این عنصر بیانی مهم، ما را با این شاعر و دنیای شاعرانه او آشنا می‌کند.

۱-۲- محدوده و روش پژوهش

محدوده کار این پژوهش اشعار آزاد غلامرضا بروسان و مشخصاً سه کتاب از او با نام‌های «یک بسته سیگار در تبعید» (۸۰ صفحه)، «مرثیه برای درختی که به پهلوی افتاده است» (۸۴ صفحه) و «در آب‌ها دری باز شد» (۹۱ صفحه) است. پژوهش نیز به روش توصیفی-تحلیلی و با ارائه داده‌های آماری انجام می‌پذیرد؛ به این ترتیب که ابتدا تشبیه از دیدگاه علمای بلاغت تبیین و تشریح می‌شود، سپس ارکان و انواع آن در شعر بروسان، از جهات متعدد و با ذکر نمونه و داده‌های آماری مورد بررسی قرار می‌گیرد. در انتها نیز عناصر تشبیه به‌کاررفته در شعر وی برشمرده و تحلیل می‌شود.

۱-۳- پیشینه پژوهش

تاکنون درباره شعر این شاعر به‌ویژه در مورد صور خیال موجود در سروده‌هایش پژوهشی صورت نگرفته است. تنها در یک مقاله تحت عنوان «نقد زیبایی‌شناختی شعر ساده‌نویسی (سهل و ممتنع)» (۱۳۹۶) نوشته محسن ایزدیار، از غلامرضا بروسان یاد شده است. ایزدیار هنگام لیست کردن اسامی شاعران دهه ۱۳۸۰ در حوزه ساده‌نویسی، غلامرضا بروسان را در صدر این لیست آورده که این اشاره تنها در حد نام بوده و هیچ توضیح و تحلیل خاصی در مورد شعر شخص بروسان ارائه نشده است.

جدای از این مقاله، چند مطلب دیگر در مورد بروسان و کلیت شعر او در روزنامه‌ها و خبرگزاری‌های داخلی نوشته شده که اغلبشان یادنوشته‌ها و سوگنامه‌هایی در خصوص فقدان و مرگ وی هستند. در ادامه این مطالب ذکر می‌شوند:

- مطلبی کوتاه با نام «درختی در مسیر کارخانه چوب‌بری» (۱۳۸۹) در روزنامه جام جم نوشته آرش شفافی؛

شفافی در این مطلب، که عنوانش را از یکی از اشعار بروسان وام گرفته^۱، نخست به جوایز شعری بروسان و اقبال شعر وی در میان مخاطبان پرداخته، سپس به شکلی موجز و مختصر، تصویری کلی از شعر او و مضامین شعری‌اش از جمله غم، شکست خوردگی، عصیان، نوستالژی و... ارائه داده است. ضمن اشاره به این مضامین، شعر بروسان را شعری تشبیه‌گرا خوانده است. این اشاره به تشبیه در شعر بروسان، در حد همین صفت «تشبیه‌گرا» است و در خصوص چندوچون این گرایش و به طور کلی ساختار و انواع این ابزار بیانی در شعر بروسان، توضیح، تحلیل و داده‌های آماری ارائه نشده است.

- سلسله‌نوشته‌هایی کوتاه تحت عنوان «برای کوچ شاعر» (۱۳۹۰) در خبرگزاری ایسنا، نوشته شمس لنگرودی، احمد پوری، آرش شفافی، محمدهاشم اکبریانی، غلامرضا شکوهی و جواد کلیدری؛

نویسندگان این مطالب به مواردی چون مرگ و زندگی، جایگاه شاعر در شعر معاصر، ترجمه اشعار، قالب‌های شعری، سادگی سروده‌ها و ویژگی‌های شخصیتی او اشاره کرده‌اند. جدای از این که این اشارات مختصر و کوتاه است، در هیچ‌یک به تشبیه و انواع آن در شعر بروسان پرداخته نشده است.

- دو مطلب کوتاه با نام «شاعری که ذاتش شعر بود» (۱۴۰۰) از محسن بوالحسنی و «هنوز هست...» (۱۴۰۰) از سیدحسن مبارز، چاپ‌شده در روزنامه ایران؛

نویسنده مطلب اول در خصوص مرگ وی افسوس خورده و به جایگاه شعری بی‌نظیر او اشاره کرده است. نویسنده دوم هم خاطراتی را از دیدارهای خود با بروسان نقل کرده است. در هیچ‌کدام از این دو مطلب، به مسئله پژوهش حاضر اشاره‌ای نشده است.

۱-۴- پرسش‌های پژوهش

۱- شاعر از چه تشبیهاتی بهره برده و بسامد هر کدام چگونه است؟

۲- سیر تشبیهات از لحاظ کیفی در سه کتاب مورد بحث چگونه بوده است؟

۳- عناصر تشبیه شعر او کدام‌اند؟

۱-۵- مختصری درباره شاعر و آثار او

غلامرضا بروسان زاده ۲۲ آذر ۱۳۵۲ ش. در مشهد، یکی شاعران برجسته معاصر به حساب می‌آید. پدر وی، اسماعیل بروسان یکی از شهدای دفاع مقدس است.

این شاعر فقید اغلب در قالب آزاد شعر می‌سرود. از وی پنج مجموعه شعر به یادگار مانده است که عبارت‌اند از: *احتمال پرنده را گنج می‌کند*^۱ (۱۳۷۸) در قالب‌های کلاسیک، ترانه و آزاد، *یک بسته سیگار در تبعید* (۱۳۸۴)، *مرثیه برای درختی که به پهلوان افتاده است* (۱۳۸۹) و *در آب‌ها دری باز شد* (۱۳۹۱) هر سه در قالب آزاد و مجموعه شعر *سکته سوم* (۱۳۹۲) در قالب‌های کلاسیک و ترانه.^۲

مجموعه شعر *یک بسته سیگار در تبعید* در سال ۱۳۸۵ ش. کتاب برگزیده نخستین دوره شعر خبرنگاران، و کتاب *مرثیه برای درختی که به پهلوان افتاده است* در سال ۱۳۸۹ ش. کتاب برگزیده دومین دوره شعر نیما شد.

بروسان علاوه بر پنج اثر یادشده، کتاب‌هایی دیگری هم دارد که در زمینه گردآوری شعر شاعران دیگر است. از جمله: *گزیده‌هایی از شعر شاعران خراسانی به نام به سوی رودخانه استوکس* (۱۳۸۵) و *اسب‌ها روسری نمی‌بندند* (۱۳۹۱)، *گزیده‌ای از ریگ و دایه* با نام *عصاره سوم* (۱۳۸۷)، *گزیده‌ای از اشعار شمس لنگرودی تحت عنوان مرا بیخش خیابان بلندم* (۱۳۸۸)، *منتخب اشعار مهدی اخوان ثالث* (۱۳۸۸)، *منتخب اشعار احمد شاملو* (۱۳۸۸) و *منتخب اشعار فروغ فرخزاد* (۱۳۸۸).

همسر او الهام اسلامی نیز شاعر بود و از وی دو مجموعه شعر نیز به چاپ رسیده است.^۳ این دو شاعر به همراه دختر کوچکشان لیلا، ۱۴ آذر ۱۳۹۰ در یک سانحه رانندگی در جاده قوچان درگذشتند. از آن‌ها یک فرزند پسر با نام مجتبی به یادگار مانده است.

۱-۶- تشبیه از دیدگاه علمای بلاغت

ابوهلال عسکری (۱۴۱۹ق: ۲۴۵) درباره تشبیه گفته است: «الوصفُ بأنَّ أحدَ الموصوفين ينوبُ منابَ الآخر بأداة التشبيه، نابَ منابه أو لم ينُب، وقد جاء في الشعرِ وسائرِ الكلامِ بغيرِ أداة التشبيه. و ذلك قولك: زيدٌ شديد كالأسد.» یعنی: وصف است به اینکه یکی از موصوف به وسیله ادات تشبیه جانشین دیگری قرار گیرد، خواه نایب مناب باشد خواه نباشد و گاهی در شعر و سایر کلام بدون ادات تشبیه آمده است مثل اینکه بگوید: «زید سخت است مانند شیر».

ابن رشیق قیروانی (۱۴۰۱ق، ج ۱: ۲۸۶) ضمن تعریف تشبیه، حدود آن را نیز مشخص کرده: «صفه الشيء بما قاربه و شاكله، و من جهة واحدة أو جهات كثيرة لا من جميع جهاته؛ لأنه لو ناسبه مناسبة كلية لكان إياه.» یعنی: تشبیه همانند دانستن صفت چیزی است با آنچه که با آن مقاربت و مشالکت دارد از جهتی یا از جهت متعددی و نه از همه جهات؛ زیرا اگر از هر حیث قرابت داشته باشد، آن چیز دوم عین چیز اول می‌شود.

این تعریف در مختصر المعانی در دو سطح لغوی و اصطلاحی ارائه شده است: «التشبيه في اللغة (الدلالة) هو مصدر قولك دللت فلانا على كذا اذا هديته له (على مشاركة امر لامر اخر في معنى) ... فالتشبيه الاصطلاحى هو الدلالة على مشاركة امر لامر فى معنى لا على وجه الاستعارة التحقيقية والاستعارة بالكناية والتجريد» (تفتازانى، ۱۳۷۶: ۱۸۸-۱۸۷). تعریف تشبیه در معنای لغوی آن، همانند تعاریف دیگر است: تشبیه آن است که دلالت می‌کند بر مشارکت امری با امر دیگر در معنا و صفتی. تشبیه اصطلاحی، در واقع همان تشبیه لغوی است؛ به شرط اینکه از نوع تشبیهی باشد که در استعاره تحقیقیه و استعاره بالکنایه و تجرید نیست.

احمد الهاشمی در کتاب *جوهر البلاغه* ضمن توضیحی درباره کارکرد و اهمیت تشبیه، آن را یکی از شیوه‌های بیان، و اولین روشی دانسته که انسان برای تبیین معنا از آن استفاده می‌کند. سپس در تعریف تشبیه در دو سطح لغوی و اصطلاحی گفته: «تشبیه در لغت همانند ساختن و مثال آوردن است. ... در اصطلاح قراردادن همانندی بین دو چیز یا بیشتر از دو چیز است؛ چیزهایی که اشتراک آن‌ها در یک صفت یا بیشتر از یک صفت مقصود است» (عرفان، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۲).

از دیگر کتب بلاغی *معالم البلاغه* است که در آن نیز تعریفی مشابه همین‌ها آمده: تشبیه «عبارت است از مانند نمودن چیزی به چیزی در معنایی به ادواتی خاص، به عبارت دیگر بیان مشارکت دو چیز است در وصفی از اوصاف به توسط الفاظ مخصوص» (رجایی، ۱۳۵۳: ۲۴۴).

تعریف تشبیه در بین علما و ادبای معاصر، شکل فشرده‌تر و موجزتری به خود گرفته است:

همایی (۱۳۸۹: ۱۵۱) در تعریف تشبیه آورده: «تشبیه آن است که چیزی را به چیزی در صفتی مانند کنند.»

صفا (۱۳۳۷: ۴۵) نیز نوشته: «تشبیه، مشارکت دادن دو طرف است در یک امر یا در وصفی از اوصاف، با الفاظ خاص و معین.»

شفیعی کدکنی (۱۳۷۵: ۵۳) هم تعریفی در همین حدود ارائه داده است: «تشبیه یادآوری همانندی و شباهتی است که از جهتی یا جهاتی میان دو چیز مختلف وجود دارد.»

کزازی (۱۳۶۸: ۴۰) هم تشبیه را این‌گونه تعریف کرده: «مانندگی یا تشبیه، مانند کردن چیزی است یا کسی به چیزی یا کسی دیگر، بر بنیاد پیوندی که به پندار شاعرانه، در میانه آن دو می‌توان یافت.»

در این بین اما تعریف سیروش شمیسا (۱۳۸۱: ۶۷) از دقت بیشتری برخوردار است؛ او در این تعریف وجه خیال‌انگیز، زیبایی‌شناسانه و شاعرانه تشبیه را نیز مدنظر داشته و به شکلی جامع و مانع گفته:

تشبیه مانده کردن چیزی است به چیزی، مشروط بر این‌که آن مانده‌گی مبتنی بر کذب باشد نه صدق؛ یعنی ادعایی باشند نه حقیقی. توضیح این‌که همین که می‌گوییم مانده کردن (تشبیه مصدر باب تفعیل است که از برای تعدیه است) معنایش این است که آن دو چیز علی‌الظاهر شبیه به هم نیستند و بین آن شباهت (مانده بودن، مصدر ثلاثی مجرد) نیست و این ما هستیم که این مشابهت را ادعا و برقرار می‌کنیم. اما چون معمولاً به این نکته توجه نمی‌شود، ما قید مبتنی بر کذب بودن را جهت مزید تأکید بر تعریف افزودیم.

تشبیه را می‌توان از منظر زبان‌شناسی هم تعریف و تبیین کرد. کورش صفوی (۱۳۹۰، ج ۲: ۱۲۸) در تعریف زبان‌شناسانه تشبیه آورده: تشبیه «انتخاب دو نشانه از روی محور جانشینی برحسب تشابه و ترکیب آن‌ها بر روی محور همنشینی است. استفاده از وجه شبه و ادات تشبیه بر روی محور همنشینی، بر توضیح این عملکرد می‌افزاید ... اجازه می‌دهد مدلول به مصداق نزدیک‌تر شود.»

تشبیه در ادبیات انگلیسی معادل Simile است. ارسطو در تعریف Simile گفته است: «یک چیز با چیز دیگر به صورت مشخصی توسط کلماتی چون as و like مقایسه می‌شود» (Aristotle, 1954: 1410).

۷-۱- ارکان تشبیه

تشبیه دارای اجزایی است که به آن ارکان تشبیه می‌گویند: مشبه (تشبیه‌شده)، مشبه‌به (تشبیه‌شده به آن)، ادات تشبیه (مانند، مثل، چون و...) و وجه شبه (نقطه شباهت آن دو چیز) (شمیسا، ۱۳۸۱: ۶۷). وجه شبه و ادات تشبیه بنا بر مقضای شعر و به اختیار شاعر و متناسب با خیال‌پردازی او گاهی ذکر نمی‌شوند اما دو رکن دیگر یعنی مشبه و مشبه‌به از ارکان اصلی تشبیه‌اند و همواره ذکر می‌گردند. توجه به این دو رکن ما را با کم‌وکیف خیال‌انگیزی

سروده‌های شاعر آشنا می‌سازد و از رهگذر این که او چه چیزهایی را به عنوان مشبه و مشبه‌به برگزیده یا به‌نوعی چه چیزهایی را به هم تشبیه کرده است به جهان بینی و عالم درونی شاعر پی می‌بریم.

۲- انواع تشبیه در شعر بروسان

۲-۱- تشبیه به اعتبار طرفین

۲-۱-۱- حسی یا عقلی بودن طرفین

تشبیه به اعتبار حسی یا عقلی بودن مشبه و مشبه‌به، به چهار حالت تقسیم می‌شود که در ادامه ضمن توضیح این حالت‌ها به ذکر نمونه‌هایی از شعر غلامرضا بروسان و چگونگی تشبیهات آن پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱-۱- تشبیهات حسی به حسی

منظور از حسی اموری است که از طریق یکی از حواس پنجگانه قابل درک باشد» (همان: ۷۰). منظور این که پدیده‌ها در این نوع تشبیهات، صورتی مادی دارند و انتزاعی و ذهنی نیستند.

تشبیهات حسی به حسی در شعر بروسان نسبت به سه حالت دیگر، بیش‌ترین بسامد را دارد.

نمونه (۱) «چون بیابانی / دور افتادم از خودم / و پوسیدم / چون پایه‌های پلی در آب» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۱۴).

در این شعر کوتاه دو تشبیه به صورت پشت سر هم آمده است:

الف) مشبه: من / مشبه‌به: بیابان / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: دور افتادگی

ب) مشبه: من / مشبه‌به: پایه‌های پل در آب / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: پوسیدگی

شاعر ابتدا خود را به بیابان تشبیه کرده است. هر دو طرف تشبیه حسی‌اند. نکته قابل توجه این تشبیه وجه شبه آن است. شاعر دورافتادگی را که از ویژگی‌های بارز هر بیابانی می‌تواند باشد به صورت دیگرگونه‌ای به کار برده است. این دورافتادگی نه از دیگران و بقیه پدیده‌ها و اشیا بلکه از خود است. شاعر احساس غربت می‌کند اما این احساس، دوری از غیر نیست بلکه نوعی از خودبیگانگی است. در ادامه شاعر خود را به پایه‌های پلی در آب تشبیه می‌کند. این تصویر علاوه بر القای حس تنهایی، مفهوم بیهودگی و تلف شدن را هم می‌رساند. در مجموع شاعر، دریغاگو و

تصویرگر غربت و از خودبیگانگی‌ای است که باعث شده او نتواند آن‌طور که شایسته و بایسته است از توانایی‌ها و امکانات خود بهره‌برد و در واقع جز بیهودگی و تلف‌شدن چیزی نصیبش نشده است.

نمونه (۲) «صدای تو حزن خودش را داشت / مثل چوبی که در زندان تزیین شده باشد» (همو، ۱۳۹۳: ۱۷).

مشبه: صدای تو / مشبه‌به: چوبی که در زندان تزیین شده / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: حزن

شاعر در این تشبیه بدیع و دور از ذهن که هر دو طرف آن از امور حسی‌اند صدا را به چوبی که در زندان تزیین شده تشبیه کرده است. وجه شبه‌ی که او برای این دو قائل شده، حزن و اندوهی‌ست که در آن‌ها وجود دارد. علاوه بر این می‌توان به‌طور ضمنی وجه شبه دیگری هم برایشان متصور شد. آن وجه شبه، زیبایی است که از واژه تزیین دریافت می‌شود. این زیبایی در بند، تصویر حزن‌انگیزی دارد.

۲-۱-۱-۲- تشبیهات حسی به عقلی

«عقلی در اصطلاح علم بیان سنتی هر چیزی است که با یکی از حواسِ خمسه قابل درک نباشد» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۷۱). این حالت، ۱۳ تشبیه را در شعر بروسان شامل می‌شود.

نمونه (۱) «آب / صلح است» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۶۳).

مشبه: آب / مشبه‌به: صلح / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

شاعر در این تشبیه بسیار موجز، آب را که نماد پاکی، طراوت و یک‌رنگی‌ست به صلح تشبیه کرده است. با توجه به ویژگی‌هایی که برای آب ذکر شد، می‌توان همان‌ها را نیز به عنوان وجه شبه‌هایی برای این تشبیه قائل شد؛ چراکه صلح و آشتی نیز باعث زدودن کینه‌ها و طراوت دل می‌شود و برای آدمیان و روابطشان با یکدیگر یک‌رنگی را به ارمغان می‌آورد.

نمونه (۲) «جنگ واقعی است / و چون غم وجود دارد» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۱۵).

مشبه: جنگ / مشبه‌به: غم / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: واقعی بودن و وجود داشتن

جنگ امری‌ست حسی که از این نظر که واقعی‌ست و وجود دارد به غم تشبیه شده است. غم جزو وجدانیات است. پیشینیان مسائل گوناگونی چون لذت، درد، شادی، اندوه و ... را که از طریق وجدان و نیروهای درونی دریافت می‌شود، وجدانیات می‌نامیدند. این مسائل نیز جزو امور عقلی محسوب می‌شوند» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۷۱).

۳-۱-۱-۲- تشبیهات عقلی به حسی

در این نوع تشبیه، طرف اول از امور محسوس و مادی و طرف دوم از امور انتزاعی و ذهنی هستند. این تشبیه هم مانند تشبیه نوع دوم، ۱۳ بار در شعر بروسا استفاده شده است.

نمونه (۱) «دوست داشتنت پیراهن نازکی ست / که آرام از روی بند / برمی‌دارم» (بروسا، ۱۳۹۳ الف: ۳۶).

مشبه: دوست داشتنت / مشبه‌به: پیراهن نازک / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

شاعر در این شعر کوتاه دوست داشتن را که امری غیرمادی است به پیراهن نازکی تشبیه کرده است. در این تشبیه علاوه بر ادات، وجه شبه نیز ذکر نشده اما با توجه به مشبه‌به و همچنین از فحوای کلام می‌توان به وجه شبه پی برد. صفت نازک و در ادامه، صفت آرام مبین ظرافت و حساسیت دو طرف تشبیه است.

نمونه (۲) «غم چون سنگی / مرا در سرایش یک دره دنبال می‌کند» (همو، ۱۳۹۴: ۱۵).

الف) مشبه: غم / مشبه‌به: سنگی در سرایش یک دره / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: محذوف

در این تشبیه نیز وجه شبه به صراحت ذکر نشده است. با توجه به فحوای کلام، وجه شبه‌ی که می‌توان برای این تشبیه قائل شد، سماجت، سرعت، دوام و پیگیر بودن است. شاعر می‌گوید غم مُصرانه در پی من است و به نوعی از آن گریز و گزیری نیست.

۲-۱-۱-۴- تشبیهات عقلی به عقلی

این مورد از لحاظ تئوری نباید وجود داشته باشد؛ چرا که مشبه‌به عقلی مخاطب را به وجه شبه روشنی رهنمون نمی‌کند و در این صورت دریافت حال مشبه به مشکل می‌خورد (شمیسا، ۱۳۸۱: ۷۵-۷۴). این نوع تشبیه در شعر غلامرضا بروسا یافت نشد.

شماره	حسی یا عقلی بودن	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها در باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	حسی به حسی	۴۲	۳۳	۵۸	۱۳۳	۸۳/۶۴
۲	حسی به عقلی	۹	۱	۳	۱۳	۸/۱۸
۳	عقلی به حسی	۵	۲	۶	۱۳	۸/۱۸
۴	عقلی به عقلی	۰	۰	۰	۰	۰

جدول (۱) به اعتبار طرفین (الف: حسی و عقلی بودن)

تشبیه حسی به حسی بیشترین تعداد را در اشعار بروسان به خود اختصاص داده است. این موضوع نشان‌دهنده حسی بودن شعر اوست. این تشبیه در سبک خراسانی به وفور دیده می‌شود. بروسان نیز به عنوان شاعری خراسانی این خصیصه سنتی را به ارث برده است. طرفین این تشبیهات در شعر وی، اغلب از پدیده‌های طبیعی هستند. این ویژگی میل و غریزه طبیعت‌گرای او را نشان می‌دهد.

۲-۱-۲- مفرد، مقید یا مرکب بودن طرفین

تقسیم‌بندی بعدی به اعتبار مفرد، مقید و مرکب بودن طرفین تشبیه است که شامل ۹ حالت می‌شود.

۲-۱-۲-۱- مفرد به مفرد

منظور از مفرد بودن این است که مشبه یا مشبه‌به «تصور و تصویر یک هیئت یا یک چیز است: گل، جام، دزد» همان: (۸۱).

نمونه (۱) «زن پونه است» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۷۴).

مشبه: زن / مشبه‌به: پونه / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

نمونه (۲) «چون کوچه‌ای به تنگ آمده‌ام» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۱۶)

مشبه: من / مشبه‌به: کوچه / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: خفقان

۲-۲-۱-۲- مفرد به مقید

منظور از مقید بودن این است که مشبه و مشبه‌به «تصویر و تصور مفردی است که مقید به قیدی باشد؛ مثل جام بلورین، لؤلؤ منظوم، کشتی سرنگون که مقید به قید صفتند» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۸۱). این حالت بیش‌ترین بسامد را در شعر بروسان دارد.

نمونه (۱) «کلمه چون شیشه شکسته / در زخم فرو می‌رفت» (بروسان، ۱۳۹۴: ۴۴).

مشبه: کلمه / مشبه‌به: شیشه شکسته / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: تیزی و بُرندگی

نمونه (۲) «سکوت مثل آب ریخته روی میز پهن می‌شود» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۳۰).

مشبه: سکوت / مشبه‌به: آب ریخته / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: فراگیری و منتشر شدن

۲-۱-۲-۳- مفرد به مرکب

«مقصود از مرکب لزوماً جمله یا عبارت یا مجموعه‌ی چند واژه نیست، بلکه مرکب یک هیئت ترکیبی است و به قول قدما مرکب، هیئت منتزعه از چند چیز است و با زبان امروز، تابلو و تصویری است ذهنی که چند چیز در به وجود آوردن آن نقش داشته باشند» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۸۱).

نمونه (۱) «پوسیدم / چون پایه‌های پلی / در آب» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۱۴).

مشبه: من / مشبه‌به: پایه‌های پلی در آب / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: پوسیدگی

نمونه (۲) «عین درخت شاتوته مرگ / عین یه لکه رو دیوار» (همو، ۱۳۹۳: ۸۵).

مشبه: مرگ / مشبه‌به: یه لکه رو دیوار / ادات تشبیه: عین / وجه شبه: محذوف

۲-۱-۲-۴- مقید به مفرد

این تشبیه در شعر بروسان بسامد پایینی (۴تا) دارد.

نمونه (۱) «به خودم که فکر می‌کنم / چون چاقویی به مرگ نزدیکم» (همو، ۱۳۹۴: ۲۷).

مشبه: من وقتی به خودم فکر می‌کنم / مشبه‌به: چاقو / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: نزدیک‌بودن به مرگ

نمونه (۲) «بعد از تو ما مثل بنفشه‌ها زندگی کردیم» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۲۵).

مشبه: ما بعد از تو / مشبه‌به: بنفشه‌ها / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: نحوه‌ی زندگی کردن

۲-۱-۲-۵- مقید به مقید

نمونه (۱) «بی‌تو / خودم را بیابان غریبی احساس می‌کنم / که باد را به وحشت می‌اندازد» (همان: ۶۹).

مشبه: من بی‌تو / مشبه‌به: بیابانی غریب که باد را به وحشت می‌اندازد / ادات: محذوف / وجه شبه: خلأ و وحشت و غربت

نمونه (۲) «خبر مرگت را چون شاخه‌ی پر شکوفه‌ی گیلاس / آوردند گذاشتند وسط حیاط» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۱۲).

مشبه: خبر مرگت / مشبه‌به: شاخه‌ی پر شکوفه‌ی گیلاس / ادات تشبیه: چون / وجه شبه: منتقل‌شدن، سرعت انتشار

۲-۱-۲-۶- مقید به مرکب

نمونه (۱) «گاهی دلم گلی می شود / که زنبوری در آن مرده است» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۲۶).

مشبه: دلم / مشبه‌به: گلی که زنبوری در آن مرده / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

نمونه (۲) «دلم / باران دیوانه در پناه دو کوه» (همو، ۱۳۹۴: ۳۴).

مشبه: دلم / مشبه‌به: باران دیوانه در پناه دو کوه / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

۲-۱-۲-۷- مرکب به مفرد

یافت نشد.

۲-۱-۲-۸- مرکب به مقید

یافت نشد.

۲-۱-۲-۹- مرکب به مرکب

تشبیه مرکب به مرکب، مهم‌ترین و زیباترین نوع تشبیه است. در این حالت ما با رویایی دو تابلوی نقاشی مواجهیم. در این تشبیه شعر در پویاترین سطح خود قرار دارد و همچون انیمیشن (Animation)، دارای تصاویری متحرک است. این تشبیه در شعر بروسان ۹ بار مورد استفاده قرار گرفته است.

نمونه (۱) «به زمین دست می‌کشی / همچون ببری که ماده‌پلنگی را / مهار می‌کند» (همان: ۳۲).

مشبه: دست کشیدن بر زمین / مشبه‌به: مهارشدن ماده‌پلنگی توسط ببر / ادات تشبیه: وجه شبه: لمس کردن و دربرگرفتن

نمونه (۲) «بعد از تو زنان روستا / به مزرعه چنان می‌نگرند / که گویی به سنگی از پشت سیم خاردار» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۲۴).

مشبه: نگاه کردن زنان روستا به مزرعه / مشبه‌به: نگاه کردن به سنگی از پشت سیم خاردار / ادات تشبیه: گویی / وجه شبه: طرز نگاه

شماره	مفرد، مقید و مرکب بودن	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
-------	------------------------	------------------------	--	---------------------	----------	---------

۲۱/۳۸	۳۴	۱۱	۱۱	۱۲	مفرد به مفرد	۱
۳۲/۷	۵۲	۲۳	۷	۲۲	مفرد به مقید	۲
۵/۰۳	۸	۵	۰	۳	مفرد به مرکب	۳
۶/۲۹	۱۰	۸	۱	۱	مقید به مفرد	۴
۳۰/۱۹	۴۸	۱۸	۱۵	۱۵	مقید به مقید	۵
۲/۵۲	۴	۱	۱	۲	مقید به مرکب	۶
۰	۰	۰	۰	۰	مرکب به مفرد	۷
۰	۰	۰	۰	۰	مرکب به مقید	۸
۱/۸۹	۳	۱	۱	۱	مرکب به مرکب	۹

جدول (۲) به اعتبار طرفین (ب: مفرد، مقید و مرکب بودن)

مشبه‌به‌ها در شعر او، ۱۰۰ بار (بیش‌ترین تعداد) در قالب مقید آمده‌اند. به‌خاطر تازگی اغلب این مشبه‌به‌ها و در مواردی هم تعدد وجه شبه‌ها، بروسان احتمالاً خواسته مخاطب را به سمت همان ارتباطی که خود در ذهن داشته رهنمون کند. ۴۴ مورد از مشبه‌به‌ها نیز مفرد و باقی (۱۵ مورد) مرکب هستند.

۲-۱-۳- تعدد یکی از طرفین

تقسیم‌بندی بعدی مربوط به کمیت طرفین تشبیه است؛ اینکه به‌عنوان مثال یک مشبه به چندتا مشبه‌به و بالعکس تشبیه شده است. از این نظر دو گونه تشبیه داریم: تشبیه تسویه و تشبیه جمع.

۲-۱-۳-۱- تشبیه تسویه

تشبیه تسویه آن است که «برای چند مشبه، یک مشبه‌به بیاورند، یعنی آن چند مشبه را به‌لحاظ حکمی (وجه شبه) یکسان و مساوی در نظر گیرند» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۲۷). این تشبیه در شعر بروسان یافت نشد.

۲-۱-۳-۲- تشبیه جمع

تشبیه جمع «عکس تشبیه تسویه است؛ یعنی برای یک مشبه، چند مشبه‌به می‌آورند» (همان).

نمونه (۱) «غربت با من همان کار را می‌کند / که موریانه با سقف / که ماه با کتان / که سکتۀ قلبی با ناظم حکمت» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۶۹).

مشبه: کاری که غربت با من می‌کند / مشبه به ۱: کاری که موریانه با سقف می‌کند / مشبه به ۲: کاری ماه با کتان می‌کند / مشبه به ۳: کاری که سکتۀ قلبی با ناظم حکمت می‌کند.

نمونه (۲) «درست مثل یک قطار / مثل یک کامیون / مثل چیزی که تنها بزرگ بود و غمگین زندگی کردم» (همو، ۱۳۹۴: ۵۸).

مشبه: من / مشبه به ۱: قطار / مشبه به ۲: کامیون

شماره	تعدد یکی از طرفین	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل
۱	تشبیه جمع	۷	۴	۱۱	۲۲
۲	تشبیه تسویه	۰	۰	۰	۰

جدول (۳) به اعتبار طرفین (ج: تعدد)

به اعتبار تعدد طرفین، تشبیه جمع بیشترین تعداد را دارد و هیچ تشبیه تسویه‌ای در بین تشبیهات بروسان نیست. شاعر می‌خواسته از این منظر، تا آن جایی که امکانش وجود داشته، مخاطب را به مضمون سروده‌هایش یا بهتر بگوییم تشبیهاتش نزدیک کند؛ به همین خاطر برای مشبه، مشبه‌به‌های متعددی آورده تا مخاطب بهتر و دقیق‌تر به احوال مشبه پی ببرد.

۲-۲- تشبیه به اعتبار وجه شبه

وجه شبه در ساختار تشبیه از اهمیت بالایی برخوردار است. زیرا این رکن مهم، گسترۀ خیال‌پردازی‌ها و هنر شاعر را در میدان صور خیال آشکار می‌کند. از طریق بررسی وجه شبه می‌توان به خلاقیت‌های هنرمند و حتی سبک او پی برد؛ چرا که در هر سبک میان مشبه‌ها و مشبه‌به‌ها ارتباط ویژه‌ای برقرار است (شمیسا، ۱۳۸۱: ۹۸).

تشبیه به اعتبار این بحث مهم، به چندین شاخه و زیرشاخه تقسیم می‌شود که در ادامه ضمن تبیین هر کدام، نمونه‌هایی از شعر غلامرضا بروسان ذکر می‌گردد.

۲-۲-۱- ذکر یا حذف وجه شبه

به تشبیهاتی که در آن وجه شبه ذکر شده، تشبیه مفصل و به تشبیهاتی که وجه شبه در آن نیامده، تشبیه مجمل می‌گویند.

۲-۱-۱- تشبیه مفصل

نمونه (۱) «تنهایی / مثل مورچه‌ای روی دستم راه می‌رود» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۲۶).

مشبه: تنهایی / مشبه‌به: مورچه / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: راه رفتن

نمونه (۲) «حالا دست‌هایم می‌لرزند / کلاسیک مثل بید» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۶۴).

مشبه: دست‌هایم / مشبه‌به: بید / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: لرزیدن کلاسیک

۲-۱-۲- تشبیه مجمل

نمونه (۱) «سادگی‌ات عسل است» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۷۴).

مشبه: سادگی‌ات / مشبه‌به: عسل / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف

نمونه (۲) «عین یه درخت شاتوته مرگ» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۸۵).

مشبه: مرگ / مشبه‌به: درخت شاتوت / ادات تشبیه: عین / وجه شبه: محذوف

شماره	ذکر یا حذف	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	مفصل	۴۲	۱۸	۴۰	۱۰۰	۶۲/۸۹
۲	مجمل	۱۴	۱۸	۲۷	۵۹	۳۷/۱۱

جدول (۴) به اعتبار وجه شبه (الف: ذکر یا حذف)

در حدود ۶۳ درصد از تشبیهات بروسان، وجه شبه ذکر شده است. اغلب این تشبیهات، وجه شبه‌های تازه و بدیعی دارند. شاعر با به‌کارگیری این شگرد (ذکر وجه شبه) در صدد بوده تا پیوند تازه‌ای را که بین مشبه و مشبه‌به برقرار کرده به مخاطب نشان بدهد. علت دیگری که می‌توان برای این استفاده متصور شد، در خصوص تشبیهاتی است که

وجه شبه‌های متعددی دارند؛ بروسان با ذکر وجه شبه در این موارد، ذهن مخاطب را از رفتن به سمت وجوه دور و اغلب تکراری و مبتذل باز داشته است. مورد دیگر این استفاده این است که اکثر وجه شبه‌های وی از نوع تخیلی هستند؛ بنابراین حذف وجه شبه، عملاً دریافت پیوند بین مشبه و مشبه‌به را برای مخاطب مشکل‌ساز و چه بسا غیرممکن می‌کند؛ پس لازم است ذکر شود.

۲-۲-۲-۲- قریب یا بعید بودن وجه شبه

تشبیهات قریب، تشبیهاتی هستند که وجه شبه آن نزدیک به ذهن و قابل حدس است، و تشبیهات بعید (غریب) بالعکس. پرواضح است که تشبیهات بعید تشبیهاتی بدیع‌تر و هنری‌تر هستند که این موضوع ملاک مهمی در تعیین عیار یک شاعر در رابطه با تصویرسازی و تصویرپردازی است.

۲-۲-۲-۱- تشبیه قریب

نمونه (۱) «آب / صلح است» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۶۳).

مشبه: آب / مشبه‌به: صلح / ادات تشبیه: محذوف / وجه شبه: محذوف [روشنی، پاکی و طراوت]

نمونه (۲) «صورت گرد تو / مثل کاسه ماه بود» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۴۰).

مشبه: صورت گرد تو / مشبه‌به: کاسه ماه / ادات تشبیه: مثل / وجه شبه: گردی

۲-۲-۲-۲- تشبیه بعید

نمونه (۱) «با من حرف بزن / مثل یک پیراهن نارنجی با روز» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۶۷).

مشبه: حرف زدن تو با من / مشبه‌به: حرف زدن پیراهن نارنجی با روز / ادات: مثل / وجه شبه: حرف زدن

نمونه (۲) «تو نمی‌میری / هم‌چون پرچمی که سربازان بسیاری / در آن شلیک کرده باشند» (همو، ۱۳۹۴: ۱۱).

مشبه: تو / مشبه‌به: پرچمی که سربازان بسیاری در آن شلیک کرده باشند / ادات: هم‌چون / وجه شبه: نمردن

شماره	بعید یا قریب بودن	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	بعید	۴۲	۳۶	۶۴	۱۴۲	۸۹/۳۱

۱۰/۶۹	۱۷	۳	۰	۱۴	قریب	۲
-------	----	---	---	----	------	---

جدول (۵) به اعتبار وجه شبه (ب: بعید یا قریب بون)

حدود ۹۰ درصد تشبیهات بروسان از نوع تشبیهات بعید و غریب هستند. این آمار به تنهایی نشان‌دهنده طبع خلاق وی در زمینه تصویرپردازی و خیال‌انگیزی در شعر است. وی با استفاده از وجه شبه‌های دور از ذهن، ارتباط نویی بین پدیده‌ها ایجاد کرده که این تازگی باعث شده ذهن مخاطب برای فهم آن به تکاپو بیفتد و پس از کشف آن نیز شگفت‌زده شود.

۲-۲-۳- مفرد، متعدد یا مرکب بودن وجه شبه

۲-۳-۱- تشبیه مفرد

نمونه (۱) «اگر لازم باشد زنانه فکر می‌کنم / و چون سوزنی در خیالت فرو می‌روم» (همان: ۴۵).

مشبه: من / مشبه‌به: سوزن / ادات: چون / وجه‌شبه: فرو رفتن

نمونه (۲) «می‌خواهم به طول بینجامد/ چون کتاب کلیدر ... / بوسه‌های تو را می‌گویم» (همو، ۱۳۹۳: ۷۱).

مشبه: بوسه‌هایت / مشبه‌به: کتاب کلیدر / ادات: چون / وجه‌شبه: به طول انجامیدن

۲-۳-۲- تشبیه متعدد

نمونه (۱) «دلم ... / گردوی نارسی که دست را سیاه می‌کند» (همو، ۱۳۹۴: ۳۴).

مشبه: دلم / مشبه‌به: گردوی نارسی / ادات: محذوف / وجه‌شبه‌ها: گردی، نارسی، سیاه کردن دست

نمونه (۲) «نه ورم می‌دارن / نه می‌دارن به حال خودم بمونم ... / عین یه واشر ... / غمگین، عبوس، عصبانی / که تو تعمیر اضافه بیاد و ساعت درست کار کنه» (همو، ۱۳۹۳: ۸۷-۸۶).

مشبه: من / مشبه‌به: واشر / ادات: عین / وجه‌شبه‌ها: غمگینی، عبوسی، عصبانیت، اضافه بودن

۲-۳-۲- تشبیه مرکب

یافت نشد.

شماره	مفرد، متعدد یا مرکب بودن	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	مفرد	۵۳	۲۸	۶۳	۱۴۴	۹۰/۵۷
۲	متعدد	۳	۸	۴	۱۵	۹/۴۳
۳	مرکب	۰	۰	۰	۰	۰

جدول (۶) به اعتبار وجه شبه (ج: مفرد، متعدد یا مرکب بودن)

بیشتر وجه شبه‌های تشبیهات بروسان، از نوع مفرد هستند. وجه شبه متعدد بسیار کم و مرکب نیز اصلاً به کار نرفته است. با توجه به تعداد بالای وجه شبه‌های بعید، این موضوع مبین این نکته است که وی نخواسته، تشبیهات را بیش از حد پیچیده و گسترده کند که مبادا مخاطب در دریافت آن دچار مشکل شود.

۲-۲-۴- حقیقی یا ادعایی بودن وجه شبه

وجه شبه از منظر حقیقی یا ادعایی بودن به دو نوع تقسیم می‌شود: وجه شبه تحقیقی و وجه شبه تخیلی.

مراد از وجه شبه تحقیقی آن است که شباهت مورد نظر حقیقتاً در دو طرف تشبیه وجود داشته باشد ... مثل تشبیه لب یا گونه به گل سرخ به لحاظ سرخی که هم در لب وجود دارد و هم در گونه. ... اما مراد از وجه شبه تخیلی به اصطلاح قدما آن است که مورد مشابهت در طرفین یا در یکی از آن‌ها خیالی و ادعایی باشد؛ یعنی اصلاً در عالم واقع چنان چیزی حقیقت نداشته باشد (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۰۱-۱۰۰).

۲-۲-۴-۱- تشبیه تحقیقی

نمونه (۱) «تو را چون چتری که از باران خیس شده / به خانه آوردم» (بروسان، ۱۳۹۴: ۷۴).

مشبه: تو / مشبه‌به: چتری که از باران خیس شده / ادات: چون / وجه شبه: قابلیت جابه‌جایی

نمونه (۳) «تو زیبا بودی / چون ماه کوچه و بازار» (همو، ۱۳۹۳: ۹).

مشبه: تو / مشبه‌به: ماه کوچه و بازار / ادات: چون / وجه شبه: زیبایی

۲-۲-۴-۲- تشبیه تخیلی

نمونه (۱) «آرام به خواب می‌روید/چون پری که جاذبه زمین را احساس کرده باشد» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۳۷).

مشبه: شما / مشبه‌به: پری که جاذبه زمین را احساس کرده باشد / ادات: چون / وجه‌شبهه: به خواب رفتن

نمونه (۲) «سرم را چون دهان عطری باز کردم» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۲۵).

مشبه: سرم / مشبه‌به: دهان عطر / ادات: چون / وجه‌شبهه: باز کردن

شماره	حقیقی یا ادعایی بودن	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	تحقیقی	۱۱	۴	۱۲	۲۷	۱۶/۹۸
۲	تخیلی	۴۵	۳۲	۵۵	۱۳۲	۸۳/۰۲

جدول (۷) به اعتبار وجه شبه (الف: حقیقی یا ادعایی بودن)

وجه شبه تخیلی بیشترین تعداد را در میان تشبیهات بروسان به خود اختصاص داده است. این موضوع از وجوه دیگر خیال‌انگیزی شعر وی محسوب می‌شود. این تخیلی بودن به غرابت تصویرهای او کمک شایانی کرده است.

۲-۳- تشبیه به اعتبار ادات

تشبیه به اعتبار ادات دو نوع دارد: تشبیه مرسل و تشبیه مؤکد. اگر ادات تشبیه ذکر شود، مرسل و اگر ذکر نشود مؤکد است.

۲-۳-۱- تشبیه مرسل

نمونه (۱) «چون ولایتی بودم در بلخ / که دامن از اطراف گرفتم» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۲۸).

مشبه: من / مشبه‌به: ولایتی در بلخ / ادات تشبیه: چون

نمونه (۲) «تو واقعی بودی / مثل اندوه در مزرعه گندم» (همو، ۱۳۹۳ ب: ۱۳).

مشبه: تو / مشبه‌به: اندوه در مزرعه گندم / ادات تشبیه: مثل

۲-۳-۲- تشبیه مؤکد

نمونه (۱) «من / گوزنی که می خواست / با شاخ‌هایش قطاری را نگه دارد» (همو، ۱۳۹۳ الف: ۲۴).

مشبه: من / مشبه‌به: گوزنی که می خواست با شاخ‌هایش قطاری را نگه دارد / ادات تشبیه: محذوف

نمونه (۲) «دلَم شاخهٔ شاتوتی / که باد / خونس را به در و دیوار پاشیده است» (همو، ۱۳۹۴: ۱۵).

مشبه: دلَم / مشبه‌به: شاخهٔ شاتوتی که باد خونس را به در و دیوار پاشیده است / ادات تشبیه: محذوف

شماره	به اعتبار ادات	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آب‌ها دری باز شد	تعداد کل	درصد کل
۱	مرسل	۳۰	۱۶	۵۰	۹۶	۶۰/۳۸
۲	مؤکد	۲۶	۲۰	۱۷	۶۳	۳۹/۶۲

جدول (۸) به اعتبار ادات تشبیه

بیشتر تشبیهات بروسان دارای ادات هستند. او در این مورد بیشتر از ادات پرکاربرد نظیر «چون» (۵۳ بار) و «مثل» (۲۸ بار) استفاده کرده است. در این بین ادات دیگری مانند «عین» (۵ بار)، شبیه (۳ بار)، انگار (۳ بار) و گویی (۱ بار) نیز استفاده شده است.

۲-۴- تشبیه به اعتبار تعداد تشبیه

تشبیه به این اعتبار، به دو مورد مفروق و ملفوف تقسیم می‌شود. در تشبیه مفروق، چند مشبه و مشبه‌به (حداقل دوتا) داریم که هر کدام با مشبه‌به خود ذکر شده‌اند. در مقابل، تشبیه ملفوف تشبیهی است که چند مشبه جداگانه ذکر شود و سپس مشبه‌به‌های هر یک به ترتیب و جداگانه بیاید (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۲۶).

۲-۴-۱- تشبیه مفروق

نمونه «صدایم / چون هجایی گرسنه از کوه بالا رفت / و زیبایی / چون علفی در برابرم رویید» (بروسان، ۱۳۹۳ الف: ۲۸).

مشبه ۱: صدایم / مشبه‌به ۱: هجایی گرسنه

مشبه ۲: زیبایی / مشبه‌به ۲: علف

۲-۴-۲- تشبیه ملفوف

نمونه «در بیمارستان، بوی الکل و نعنا / این در داخل و آن در بیرون / مثل من و زخم / من روی تخت، او در پیاده‌رو» (همو، ۱۳۹۳: ب: ۳۸).

مشبه ۱: بوی الکل / مشبه به ۲: بوی نعنا

مشبه به ۱: من / مشبه به ۲: زخم

شماره	به اعتبار تعداد تشبیه	یک بسته سیگار در تبعید	مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است	در آبها دری باز شد	تعداد کل
۱	مفروق	۲	۱	۱	۴
۲	ملفوف	۰	۰	۱	۱

جدول (۹) به اعتبار تعداد تشبیه

این نوع تشبیه به دلیل ساختار منظم و موزونش، بیشتر مناسب اشعاری در قالب‌های سنتی است و آن‌گونه که باید و شاید مناسب شعر سپید و آزاد نیست؛ زیرا در این اشعار طول جملات گاه بلند و گاه طولانی است و نمی‌توان حدود مشخص و دقیقی برای تشبیهاتی که نزدیک به هم می‌آیند ترسیم کرد. به همین خاطر در شعر بروسان هم بسامد بسیار پایینی دارند.

۳- عناصر تشبیه شعر بروسان

۳-۱- انسان و متعلقاتش

پرسامدترین عنصر در بین عناصر تشبیه شعر بروسان، مربوط به انسان و متعلقاتش است که بیشتر در جایگاه مشبه آمده‌اند. در دسته، «من» و «تو» بیشتر بسامد را به خود اختصاص داده‌اند. این دو عنصر به ترتیب ۴۲ و ۲۰ مرتبه در جایگاه مشبه قرار گرفته‌اند. علاوه بر این، هر یک متعلقاتی دارند چون «دلَم»، «دستم»، «صدایت»، «خندهات» و... که آن‌ها نیز در جایگاه مشبه مورد استفاده واقع شده‌اند.

۳-۲- طبیعت و مظاهرش

عنصر پرسامد بعدی مربوط به طبیعت و مظاهر آن است. این عنصر بیشترین استفاده را در جایگاه مشابهه داشته است. پدیده‌هایی چون آب (۶ مورد)، ماه (۴ مورد)، سنگ (۳ مورد)، چشمه (۲ مورد)، درخت (۲ مورد)، بیابان (۲ مورد)، باران (۲ مورد)، غار (۲ مورد)، آفتاب (۲ مورد)، علف و... در این دسته قرار دارند.

۳-۳- اشیا و وسایل

دسته سوم مربوط به اشیا و وسایلی است چون پیراهن (۴ مورد)، سوزن (۲ مورد)، چتر (۲ مورد)، واشر (۲ مورد)، در (۲ مورد)، قطار (۲ مورد)، کاغذ (۲ مورد)، چوب، عطر، ظرف، نقره، فرش، کاسه، دیس، اجاق، پیش‌بند، کتاب، کمربند، پیچ، پایه پل، سیگار، آینه، دکمه، گهواره، پرچم، عکس، چاقو، شیشه و کامیون.

۳-۴- موجودات

حیوانات، پرندگان و حشرات نیز در شعر بروسان جایگاه ویژه‌ای دارند. موجوداتی چون اسب (۶ مورد)، ببر (۴ مورد)، گوزن (۲ مورد)، پلنگ (۲ مورد)، پرنده (۲ مورد)، بلبل (۲ مورد)، مورچه (۲ مورد)، موریانه (۲ مورد)، پروانه، گاو، کبوتر و شتر.

۳-۵- مفاهیم انتزاعی

مرگ (۴ مورد)، غربت (۳ مورد)، رؤیا (۲ مورد)، سکوت، زندگی، تنهایی، زیبایی، خیال، غم، اندوه، فرشته، پیغام خونین، هجای گرسنه، صلح، زمان، گهواره رؤیا.

۳-۷- سایر

هجای رما (۳ مورد)، بوی الکل، بوی نعنا، کلمه، جنگ، شعر سیاسی، لکه، بازی، سکتة قلبی، زخم، زندان.

شماره	عناصر تشبیه	مشبه	مشبهه	تعداد کل
۱	انسان و متعلقاتش	۱۱۸	۲۰	۱۳۸
۲	طبیعت و مظاهرش	۱۱	۶۸	۷۹
۳	اشیا و وسایل	۱	۳۷	۳۸
۴	حیوانات	۷	۲۰	۲۷
۵	مفاهیم انتزاعی	۱۵	۸	۲۴

۶	سایر	۷	۶	۱۳
---	------	---	---	----

جدول (۱۰) عناصر تشبیه

۴- نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر انواع تشبیه در سه مجموعه‌شعر از غلامرضا بروسان با نام‌های یک بسته سیگار در تبعید، مرثیه برای درختی که به پهلو افتاده است و در آب‌ها دری باز شد مورد بررسی قرار گرفت. در مجموع ۱۵۹ مورد تشبیه یافت شد که سهم هر یک از کتاب‌ها به ترتیب ۵۶، ۳۶ و ۶۷ مورد بود. این تشبیه‌ها در چهار نوع «به اعتبار طرفین»، «به اعتبار وجه شبه»، «به اعتبار ادات» و «به اعتبار تعداد تشبیه» دسته‌بندی و بررسی شد. در این بین ۱۳۳ مورد (۸۳.۶۵ درصد) از نوع حسی به حسی بودند.

گرایش وی بیشتر به مشبه‌های مفرد (۹۴ مورد) و مشبه‌به‌های مقید (۱۰۰ مورد) بوده است. ۱۴۹ مورد از تشبیهات بروسان از نوع بعید بودند. او با وجه شبه‌هایی نو پیوند بکری بین دو طرف تشبیه برقرار کرده است. این وجه شبه‌ها به خاطر غرابت و تازگی در اکثر موارد (۱۰۰ مورد) جزو ارکان ثابت تشبیه وی بوده و در ساختار تشبیه ذکر شده‌اند (تشبیه مفصل). وی درصدد بوده با این کار، مخاطب را تا حد ممکن به سوی منظور خود رهنمون کند که تازگی وجه شبه باعث عدم درک آن نشود. این تشبیهات بکر و نو نیز باعث شده‌اند که تشبیهات تخیلی شعر او بسامد بالایی داشته باشند (۱۳۲ مورد). این بسامد بالا همچنین سبب شده که وی غالباً از وجه شبه‌های مفرد (۱۴۴ مورد) استفاده کند که این مورد از پیچیده‌شدن و گنگ‌شدن تشبیهات وی جلوگیری کرده است. به اعتبار ادات، تشبیهات وی بیشتر از نوع مرسل بودند (۹۶ مورد). اکثر ادات تشبیهاتش موارد پرتکراری مانند «چون» (۵۳ بار) و «مثل» (۲۸ بار) بوده است.

روند تشبیهات بروسان در سه کتاب یادشده سیر خطی و ثابتی نداشته است. او در کتاب اول خود تشبیهات خلاقانه و بکری داشته که این روند در کتاب دوم او سیر نزولی پیدا کرده، اما دوباره در کتاب سوم سیر صعودی داشته و حتی از کتاب اول وی (هم از لحاظ تعداد تشبیه و از هم از لحاظ تازگی آن‌ها) در سطح بالاتری قرار گرفته است. از عناصر موجود در تشبیهات این کتاب‌ها، انسان و متعلقاتش بسامد بالایی دارند. طبیعت و مظاهرش در رده بعدی قرار دارند. بررسی این سه کتاب نشان داد که شعر او شعری تشبیه‌محور غالباً از نوع حسی، غریب، تخیلی، انسان‌مدار و طبیعت‌گرا است.

پی‌نوشت‌ها

۱. «احساس درختی را دارم / که در مسیر کارخانهٔ چوب‌بری / قرار گرفته است» (بروسان، ۱۳۹۴: ۲۷).
۲. این کتاب بعد از چاپ اول تجدید چاپ نشده است و در حال حاضر نیز در بازار موجود نیست.
۳. دو کتاب آخر (دری که در آب‌ها باز شد و سکتۀ سوم) را خانوادهٔ وی بعد از مرگ او گردآوری و چاپ کرده‌اند.
۴. مجموعه‌ای از اشعار و سرودهای مذهبی هندو.
۵. اسلامی، الهام. (۱۳۹۲). تو درخت لیمو، من درخت سپیده‌دم. تهران: مروارید. | اسلامی، الهام. (۱۳۹۳). دنیا چشم از ما برنمی‌دارد. تهران: نیماژ.

منابع

- اکبریانی، محمدهاشم (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر» خبرگزاری ایسنا، <https://isna.ir/xmckkJ>.
- ایزدیار، محسن (۱۳۹۶)، «نقد زیبایی‌شناختی شعر ساده‌نویسی (سهل و ممتنع)»، فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی، دوره ۸، ش ۳۳، صص ۳۰-۹.
- بروسان، غلامرضا (۱۳۹۳ الف)، یک بسته سیگار در تبعید، چاپ سوم، تهران: مروارید.
- بروسان، غلامرضا (۱۳۹۳ ب)، در آب‌ها دری باز شد، چاپ دوم، تهران: مروارید.
- بروسان، غلامرضا (۱۳۹۴)، مرثیه برای درختی که به پهلوان افتاده است، چاپ پنجم، تهران: فرهنگ تارا.
- بوالحسنی، محسن (۱۴۰۰)، «شاعری که ذاتش شعر بود»، روزنامه ایران، صفحه فرهنگی، س ۲۷، ش ۷۷۹۸.
- پورنامداریان، تقی (۱۳۸۱)، سفر در مه؛ تأملی در شعر احمد شاملو، ویراست جدید. تهران: نگاه.
- پوری، احمد (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر»، خبرگزاری ایسنا، <https://isna.ir/xmct7>.
- تفتازانی، سعدالدین (۱۳۷۶)، مختصر المعانی، چاپ سوم، قم: دارالفکر.
- رجایی، محمدخلیل (۱۳۵۳)، معالم البلاغه، چاپ دوم، شیراز: دانشگاه پهلوی.
- شفاعی، آرش (۱۳۸۹)، «درختی در مسیر کارخانه چوب‌بری»، روزنامه جام جم، صفحه ادبیات، س ۱۱، ش ۲۹۶۴.
- شفاعی، آرش (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر»، خبرگزاری ایسنا، <https://isna.ir/xmcn5>.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۵)، صور خیال در شعر فارسی، چاپ ششم، تهران: آگاه.
- شکوهی، غلامرضا (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر»، خبرگزاری ایسنا، <https://isna.ir/xmcGS>.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۱)، بیان، ویرایش ۲، چاپ نهم، تهران: فردوس.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۳۷)، آیین سخن، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه.
- صفوی، کورش (۱۳۹۰)، از زیان‌شناسی به ادبیات، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: سوره مهر.
- عرفان، حسن (۱۳۸۸)، ترجمه و شرح جواهر البلاغه، جلد دوم، چاپ نهم، قم: بلاغت.

عسکری، ابوهلال (۱۴۱۹ق)، *الصناعتین؛ الكتابه والشعر*، تحقیق علی محمد البجاوی و محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: المكتبه العنصریه.

فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۸۹)، *بلاغت تصویر*، چاپ دوم، تهران: سخن.

قیروانی، ابوعلی الحسن بن رشیق (۱۴۰۱ق)، *العمده فی محاسن الشعر و آدابه*، المجلد الاول، الطبعة الخامسة، تحقیق محمد محیی الدین عبد الحمید، بیروت: دار الجیل.

کزازی، جلال الدین (۱۳۶۸)، *زیبایی شناسی سخن پارسی؛ بیان*، تهران: مرکز.

کلیدری، جواد (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر»، *خبرگزاری ایسنا*. <https://isna.ir/xmcGT>

لنگرودی، شمس (۱۳۹۰)، «برای کوچ شاعر»، *خبرگزاری ایسنا*. <https://isna.ir/xmckF>

مبارز، سیدحسن (۱۴۰۰)، «هنوز هست...»، *روزنامه ایران*، صفحه فرهنگ، س ۲۷، ش ۷۷۹۸.

همایی، جلال الدین (۱۳۸۹)، *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: اهورا.

Aristotle (1954), *Art of Rhetoric*, Translated by J.H.Freese, London: Loab classical library.

Simile in Gholamreza Borousan's Poem

Mohammad Sabri¹, Seyyed Mahdi Rahimi²

Abstract

Simile in Gholamreza Borousan's poems is one of the most important and practical tools of expression. In this research, similes of this contemporary poet have been analyzed and investigated. The scope of the research work is three notebooks of his free poems and the work method is descriptive-analytical based on statistical data. The analogies found based on the types of similes are based on the validity of the parties (sensual or intellectual, singular, binding or compound and multiplicity of parties), on the validity of similitudes (detailed or comprehensive, close or improbable, singular, multiple or compound and investigative or imaginative). It is divided according to the validity of similes (sentient and emphatic) and finally according to the number of similes (separate and ambiguous) and examples are mentioned for each case, and at the end of each discussion, the frequency of each simile is presented in tables. At the end, the frequency of the elements of his similes is given. The results of the research show that he is an allegorical poet and has followed a creative and original process in choosing and processing these allegories. So that most of these similes are of a strange type with a pseudo-imaginary aspect. His similes are mostly of the sensual type in which man and his belongings, nature and its manifestations, and objects and tools have a strong presence in them.

Keywords: Rhetoric, Eloquence, Simile, Imagery, Gholamreza Borousan.

¹ . Graduate M.A in Persian Language and Literature University of Birjand. Birjand, Iran. (**Corresponding Author**)// Msabri@birjand.ac.ir

² . Associate Professor of Persian Language and Literature University of Birjand. Birjand, Iran. Smrahimi@birjand.ac.ir